

Výlet za onklem Fridrichem

Obyvatelé Hlučínska znovu-nabývají německé občanství a pracují v západní Evropě bez omezení

Zuzana Nestrojová, Kateřina S. Janků

Abstrakt:

Na severní Moravě bylo a je Hlučínsko známé svou provázaností s Německem. Po roce 1989 obnovili mnozí tamní obyvatelé svůj nárok na německé občanství, čehož využili k legálnímu zaměstnání mimo pracovní omezení pro kandidátské a později nové členské země EU nejen v Německu, ale také v dalších západoevropských zemích. Článek seznamuje čtenáře se základními reáliemi oblasti nazývané „Prajská“, přibližuje způsoby migrace za prací zvláště mladé generace a zamýšlí se nad otázkami procesů etno-nacionální identifikace tamních obyvatel v každodenním životě.

Mezi Opavou a Ostravou

Hlučínsko. Pro většinu obyvatel České republiky prázdný pojem. Pro ty, kteří jsou blíže obeznámeni s reáliemi severu Moravy, mýty opředená „Prajská“. Území, o němž se za komunismu vyprávěla anekdota:

Prezident Gustáv Husák přijede na návštěvu na Prajskou. Vystoupí z auta, nikde nikdo, vtom uvidí chlapce, který si ho zvědavě prohlíží. Gustáv Husák k němu přijde a říká: „Dobrý den, víš, kdo já jsem?“ Chlapec kroutí hlavou. „Já jsem váš prezident.“ Chlapec si nechápavě Gustáva Husáka prohlíží. „No, to je ten pán, co se tady o všechno stará.“ Chlapecovi se rozjasní tvář, otočí se, rozeběhne se k domu a volá: Tati, tati, onkel Fridrich z Německa přijel!“

Anekdota je postavena nejenom na tom, že chlapec nezná prezidenta, ale především na tom, že ho znát nepotřebuje, protože v jeho světě neplatí za autoritu stát, ale německí příbuzní, kteří společně se vším ostatním německým – televizním vysíláním,

písničkami, jmény, zaměstnavateli, vytváří referenční rámec všedního života na Hlučínsku. Zvláštní napětí pak vytváří fakt, že v době, kdy byla anekdota vyprávěna, nebyl pozitivní náboj česko-německých vztahů v komunistické společnosti nijak významně posilován, stejně jako zdůrazňování etno-nacionálních identit obecně.

Hlučínsko – oblast o rozloze 316 km² (Sdružení 2007), velikosti ani ne půl procenta rozlohy České republiky – se nachází mezi městy Opavou a Ostravou a má přirozenou jižní hranici v řece Opavě. Je to malý pruh území sousedící s Polskem ohraničený na západě Malými Hořticemi a na východě Antošovicemi.

Souvztažnost s Německem se zde datuje od roku 1742, kdy rakouská císařovna Marie Terezie prohrála druhou slezskou válku a Hlučínsko bylo postoupeno Prusku, tehdy reprezentovanému Fridrichem II. (Plaček 2000) Tehdy započala germanizace území, která probíhala s různou intenzitou až do konce druhé světové války. Hlučínsko bylo až do roku 1920 součástí Německa, respektive Pruska, a až tohoto roku se stalo součástí Československé republiky. V meziválečném období se oblast potýkala s ekonomickými problémy a již tehdy lidé migrovali za prací do Německa. V období expanze Hitlerovského Německa byli Hlučíňané přímo říšskými občany (tzv. Reichsdeutschen), což hraje klíčovou úlohu v opětovném nabývání německého občanství v současné době.

Ze správného hlediska není Hlučínsko jednotným územím, tvoří ho obce okresu Opava a Ostrava, nicméně jeho ekonomické a společenské zájmy hájí od roku 1991 Sdružení obcí Hlučínska. Tak zvaná „Prajská“ zahrnuje na třicet obcí a je regionem se specifickou minulostí a vlivem německé kultury. Žije zde řada obyvatel s česko-německým občanstvím, které Hlučíňané znovunabyli po svých předcích v průběhu 90. let, kdy o občanství začali ve velké míře žádat. Tento text má odpovědět na otázku,

jakých podob česko-německé občanství nabývá ve všedním životě obyvatel Hlučínska, a to zejména ve vztahu k současné pracovní emigraci.

Pro ilustraci se podívejme na srovnání poměru obyvatel, kteří se přihlásili v posledním censu k německé národnosti, v rámci celé České republiky a obcí Hlučínska ležících v okrese Opava. V celé oblasti se k německé národnosti hlásí několikanásobně více registrovaných občanů, než je celostátní průměr, přičemž nejmarkantnější je rozdíl v Kravařích, Třebomí a Bolaticích. V Kravařích se k německé národnosti přihlásil dokonce téměř každý dvanáctý občan.

Tabulka. Počet obyvatel německé národnosti v ČR a na Hlučínsku dle censu 2001.

	Počet obyvatel	Německé národnosti	%
Česká republika	10230060	39106	0,38%
Hlučínsko	65120	1679	2,59%
Kravaře	6693	537	8,02%
Třebom	203	15	7,39%
Bolatice	4134	180	4,35%

Zdroj: Český statistický úřad 2007.

Tato statistika je zajímavá vzhledem k faktu, že Hlučínsko bezprostředně s Německem nesousedí. Historie Hlučínska je jedním z příkladů etno-nacionálních paradoxů formování národních států ve střední Evropě a dozvuky této historie můžeme v oblasti pozorovat dodnes. Vedle viditelně německého raně-moderního stylu sakrálních staveb (asi nejvýraznější je ludeřovický cihlový chrám realizovaný místním stavitelem Holuschou z Dolního Benešova) a výrazně vyšší religiozity oproti státnímu průměru¹ je to čilá pracovní emigrace do germanofonních evropských zemí, která je příznačná pro meziválečná léta a pro období po roce 1989, kdy se začali potomci hlučínských Němců ucházet o znovuznání německého občanství. Tento akt vzdáleně připomíná mobilizaci Maďarů žijících mimo území moderního Maďarska maďarskou politickou reprezentací k tomu, aby se přihlásili o maďarské občanství. Zde se ovšem jedná o opačný případ – iniciátorem nabývání německého občanství jsou samotní obyvatelé Hlučínska.

Ius sanguinis, prosím

„Třeba můj děda se narodil v roce 1911 a pokud bych já chtěla získat německý pas, stačí poslat žádost o obnovení německého občanství, která se podává ke Spolkovému správnímu úřadu v Kolíně nad Rýnem. Úředníci pak podle všech doložených údajů ověří, že můj děda byl za války ve Wehrmachtu, chodil do německé školy, a občanství mi udělí.“

¹ Jen v Hlučíně se jako věřící přihlásilo při posledním sčítání lidu 58,67 % obyvatelstva, úhrnná religiozita ČR činí 32,14 % populace. Za zmínku stojí, že ani ne 20 kilometrů vzdálená Ostrava je naopak známá svou nízkou religiozitou, což ve všedním životě vystavuje vyšší pobožnost obyvatel Hlučínska jisté konfrontaci.

Podle uvedené výpovědi obyvatelky Hlučínska se může zdát, že získání německého občanství na Hlučínsku je vcelku jednoduché. Vyřízení žádosti je však několikaletou záležitostí. Kdo zde ale žije, ví, jak věci chodí, a kam se má obrátit:

„Sestřenice si dávala žádost přes linii své matky – tam to musela dokládat přes dvě generace. Čekala na vyřízení tři roky, pořád se nic nedělo, tak potom podala novou žádost přes dědu a do dvou let pas měla. Obecně však lidé na vyřízení čekají dlouho, průměrně dva roky, někdy však i čtyři či pět let. Všichni se tady obracejí na jednoho pána, který jim – samozřejmě za poplatek – vyřídí překlady, vyplní formuláře a vše notářsky ověří.“

Historicky ti obyvatelé Hlučínska (nebo jejich předkové), kteří dnes mají nárok na německé občanství, de facto nikdy německými občany nepřestali být (Emmert 2005). Z hlediska právní definice se jedná o znovunabytí občanství, respektive znovunabytí občanství po předcích. Německé občanství je udělováno potomkům Němců v reakci na události druhé světové války. „Právě poválečný problém se začleněním patnácti milionů uprchlíků do německé společnosti je příčinou, proč Německo dodnes uplatňuje v zákonu o státním občanství princip *ius sanguinis* (tedy po rodičích, nikoliv podle místa narození).“ (Emmert 2005:28) Je zajímavé, že navzdory obecné představě, že princip udělování občanství *ius sanguinis* je esencionalizující charakteristikou státní etno-politiky (Barša 1999), v případě současných obyvatel Hlučínska vidíme jeho velmi instrumentální účinek, jak dokládá vyjádření mladého muže z Kravař:

„To, že mám německý pas, pro mě znamená, že mohu v Německu pracovat bez omezení a snadněji seženu práci. Necítím se jako Němec.“

Ne všichni však k problematice občanství přistupují takto pragmaticky. Přeci jen je možné narazit na esencionalizující odpor k čistě účelovému zacházení s občanstvím:

„Je taky spousta lidí, kteří ho nemají, ale mohou mít. To je příklad naší rodiny, sestřenice mají německý pas, ale my ne. Prostě jsme nechtěli, já osobně ho nechci, protože se jako Němec necítím, ale spousta lidí toto neřeší a vidí v tom výhodu, protože chtějí v zahraničí pracovat.“

V případě Hlučínska je německé občanství poskytnuto každému zájemci, který prokáže německý původ z otcovy linie do roku 1914. Pokud se narodil roku 1914, je nutno doložit generaci starší. K obnovení občanství prostřednictvím tak zvaného zjištění je potřeba prokázat německý původ po otcově linii, od data narození 1. 1. 1975 je možné prokazovat linii původu po matce (Emmert 2005). To prakticky znamená dokázat německou národnost jednoho z rodičů – prokázat, že navštěvoval německé školy, pracoval v Německu, německy také hovořil, byl členem německé armády a jako mateřský jazyk v požadovaných formulářích uváděl němčinu. Podstatné jsou kulturní kořeny a především to, že se cítil a myslel jako Němec.

Všichni obyvatelé Hlučínska, kteří získali německé občanství, mají duální česko-německé občanství, jejich právo na české občanství nezaniká, neboť se de facto nejedná o nabytí, ale jen znovu-registraci německého občanství. Jak známo, český zákon o občanství příliš nepodporuje duální občanství. Obyvatelé Hlučínska, kteří získali

německé občanství, jsou tedy jednou z výjimek. Většina z nich má české i německé občanství a zvláště v mladší generaci to druhé funguje spíše jako permanentka ke vstupu na západoevropský trh práce, než jako identitotvorný dokument.

Za prací raději do Amsterdamu, než do Prahy

Německé občanství usnadnilo od roku 1989 hledání práce v německy mluvících zemích mnoha obyvatelům Hlučínska. Ve volbě cílové země při směřování za lukrativním výdělkem však působí také další faktory.

Vedle německého občanství jsou dalším důvodem migrace vybudované vazby v daných zemích, zvláště v Německu. Lidé z Hlučínska jsou zvyklí na to, že jejich rodinní příslušníci cestují do zahraničí za prací také proto, že se tak nezřídka dělo i v minulosti. Pracovní emigrace z Hlučínska do Německa je bezesporu podmíněna historickým vývojem, ale ne vždy se jednalo o cesty za výdělkem. Za druhé světové války rukovali zdejší muži do Wehrmachtu², někteří obyvatelé Hlučínska byli na konci 2. světové války odsunuti do Německa. Již před sametovou revolucí migrovalo za prací do Německa mnoho mužů, jejich rodiny za nimi posléze přijely a usadily se. Hlučínsko je vedle své historické specifičnosti také pohraniční periferií bez velké průmyslové výroby nebo koncentrace služeb. Úhrnné míry nezaměstnanosti drží na relativně nízké úrovni spíše stud místních lidí registrovat se na Úřadě práce³ a zahraniční přivýdělky, než dobré pracovní podmínky v lokalitě. Lidem na Hlučínsku dnes přijde přirozené, že jejich příbuzní, známí a rodiče odjíždějí za prací nejčastěji do Německa, kde mají migrující rodiče, prarodiče, přátele či známé, kteří pomůžou sehnat práci a vytvořit příznivé prostředí, než se adaptují. Vědomí zázemí často bývá velmi důležitý impuls v rozhodování, který odbourává obavu vůbec někam vyjet.

Ale také samotný fakt vlastnictví německého občanství podstatně zjednodušuje podmínky každému, kdo chce zkusit pracovat v západní Evropě. Tito lidé se vyhnou zdoluhavému procesu žádosti o pracovní povolení, které ostatní potřebují. Potvrzení o právu na pobyt je českým zaměstnancům vydáno až po předložení Pracovního povolení EU či Pracovního oprávnění EU (Německé 2007b).

„Pracoval jsem manuálně rok v USA, mám německý pas, a až po roce práce ve státech jsem pochopil, že je pro mě jednodušší najít si lepší, kvalitnější práci v Německu, což mi občanství umožňuje.“

Vysokoškolák z Bolatic vysvětluje základní výhodu německého občanství – pro jejich držitele, byť původem z České republiky, neplatí omezení v legálním přístupu na německý pracovní trh pouze na vybraná odvětví. Pracovní povolení je jinak českým občanům udělováno pouze pro přesně stanovených oborech činnosti, například vědcům, učitelům, sportovcům, sezónním pracovníkům v zemědělství a lesnictví, a

² Místní obyvatelé byli považováni za občany tzv. „staré říše“ – Hlučínsko bylo k Československu připojeno teprve v roce 1920, tedy dva roky po jeho vzniku.

³ Jedním z lokálně specifických rysů je na Hlučínsku silně akcentovaný étos pracovitosti.

podobně (Německé 2007a). Proto čeští držitelé německého občanství z Hlučínska mohou v Německu i v dalších starých zemích Evropské unie vykonávat kvalifikovanou práci, zatímco ostatní čeští občané často pracují jako pomocná síla, nebo jako odborníci v striktně vymezených odvětvích a za striktně daných podmínek.

Německý pas neotevívá cestu na pracovní trh pouze v samotném Německu. Donedávna bylo velmi oblíbenou destinací také Holandsko, jezdí se do Rakouska a Švýcarska. Rozhodování o místě výjezdu ovlivňují také zkušenosti s konkurencí na trhu práce. A tu v západním Německu vytvářejí východní Němci, kteří přijíždějí z oblastí s vysokou nezaměstnaností. Obyvatelé Hlučínska se s nimi setkávají jako se svými konkurenty proto, že z hlediska právního statusu jsou na stejné úrovni. Holandsko představuje niku, kde komparativní výhoda legálního přístupu k práci může dobře zafungovat. Od 1. května 2007 však Holandsko otevřelo svůj pracovní trh pro členskou zemi EU, které přistoupily 1. května 2004 (ČTK 2007). Pokud se v dnešních dnech zeptáte na Hlučínsku někoho, kdo má německý pas a chce vyjet pracovat do zahraničí, na cílovou zemi, bez rozmyšlení uvede Německo spíše než Holandsko, neboť lidé očekávají, že na holandský trh přibudou konkurenti zvláště z Polska.

Německé pasy fungují jako prostředek zaměstnání především pro lidi v raném věku dospělosti, před založením vlastní rodiny. Mladí lidé se rozhodnou vycestovat nejčastěji tehdy, když nemohou delší dobu sehnat práci. Navíc zjistí, že v cizině vydělají několiknásobek za stejnou práci, kterou by případně vykonávali mimo Hlučínsko v České republice, a pokud je rodina či partner netáhnou zpátky, zůstávají v zahraničí i několik let. Do rodné země se pak vrací třeba jednou za půl roku, protože je zde žádné povinnosti nadržují. Další profitující skupinou lidí jsou studenti. Jejich finanční soběstačnost představuje také úlevu pro rodinný rozpočet. Podobný efekt migrace mladých fungoval také v předmoderní době (Bade 2005). Mnozí studenti v zahraničí pracují celé léto a tak si vydělají na studia a živobytí. To, co si student za tři měsíce vydělá v Holandsku, pokud pracuje v zemědělství, by si v České republice nevydělal brigádně ani za celý rok. Tyto pracovní výjezdy jsou čistě ekonomicky účelové, například ve srovnání s dívkami pracujícími jako au-pair, které odjíždějí do Anglie také kvůli tomu, aby si vylepšily svou znalost angličtiny a často vedle práce v rodině navštěvují jazykové kurzy v lokalitě. Do jisté míry se dá se říci, že pokud na Hlučínsku odjíždějí mladí lidé na léto jinam než do Německa a Holandska, je jejich motivace jiná, než čistě ekonomická. Více by si s pomocí německého pasu jistě vydělali v Německu, než v Anglii. U těch, kteří míří do Německa, je zpravidla na prvním místě vydělání peněz před procvičováním a zdokonalováním němčiny. Nabízí se otázka: Existuje na Hlučínsku prožívaná a praktikovaná vrstva německé etno-nacionální identity, nebo se zde vyskytuje pouze pragmatismus pracovních povolení?

Být Prajzákem

Když budete v parném letním odpoledni projíždět na kole zvlněnou krajinou Hlučínska, může se stát, že z otevřených oken neuslyšíte obligátní znělku Radiožurnálu, ani Kabát,

ale německé popové hity vysílané rádiem Antenne 1. Již byla řeč o německy laděné architektuře, v krajině Hlučínska jsou přítomny také explicitnější nacionální symboly – upomínky na oběti druhé světové války. Pomníky rudoarmějců zde koexistují s památníky padlým německým vojákům, aniž by to u místních obyvatel vzbuzovalo nevoli, s jakou se setkáváme v oblasti českých Sudet. Tak jako je blízké Polsko na severní Moravě nejen stát z učebnic, ale místo, kam se v sobotu vyráží na trh nakoupit zeleninu či levné spotřební zboží, tak také Německo má na Hlučínsku konotaci blízkého souseda, který je skrze četné kontakty vlastně součástí všedních dní. V Kravařích existuje Klub přátel Německa, mnoho lidí má německá jména. Přesto, že se němčina v této oblasti používá minimálně, časem se vytvořilo nářečí, které je směsicí češtiny, němčiny a polštiny. Stará paní odvedle je oma a ne teta. Nářečím mluví jako všude jinde hlavně lidé na vesnicích a ti starší. Mezi staršími lidmi se také najdou ti, kteří se považují za Němce. Paradoxně, tito „Němci zevnitř“ nejsou typickými žadateli o znovunabytí německého občanství. Jsou to jejich vnuci a pravnučky, kteří, vedeni motivací zjednodušit si cestu na západoevropský pracovní trh, prokazují německé předky z otcovy strany. Jako jinde v České republice, také ve školách všech úrovní je na Hlučínsku kladen důraz na výuku angličtiny. Jen k psaní anglických úkolů z rádia přizvukují nejnovější německé hity.

Obyvatelé Hlučínska se v moderních dějinách opakovaně ocitli v postavení etno-nacionální menšiny. V pruském prostředí se jim říkalo Moravci, nyní jsou pro všechny okolo „Prajáci“; což je označení vnímané některými obyvateli Hlučínska jako hanlivé, jiní ho nosí hrdě. Zdá se, že není na místě pokládat otázku typu buď-anebo ve smyslu toho, zda se obyvatelé Hlučínska cítí jako Němci, nebo jako Češi/Moravané/Slezané, nebo od všeho něco. K takové volbě je nutí pouze sčítací arch cenzu. Dnes je Hlučínsko, alias „Prajská“, a lidé zde žijící ostrůvkem středoevropského multikulturalismu „starého typu“, který se pohupuje na vlnách současných podmínek globalizovaného trhu, což se projevuje také na způsobech cestování místních obyvatel za prací.

Bc. Zuzana Nestrojová je studentkou Politické a kulturní geografie na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF OU. V roce 2006 byla píšící autorkou jednoho z příběhů pracovních migrantů v rámci mezinárodního projektu „How Many Paths to Florence?“.

Mgr. Kateřina Janků je odbornou asistentkou na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF OU v Ostravě a doktorandkou sociologie na FSS MU v Brně. Vyučuje kurz Sociální antropologie migrace. Ve své odborné práci se soustředí na migraci sociálně marginalizovaných rodin, v současné době zvláště českých romských rodin.

Autorky děkují Mgr. Marcelovi Mečiarovi za jeho cenné připomínky a informace, které přispěly ke zpracování tohoto textu.

Literatura

BADE, K. J. (2005). *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

BARŠA, P. (1999). *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Český statistický úřad. (2007). *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. Dostupné z: <http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/home> [navštíveno 10. 6. 2007].

ČTK. (2007). *Holandské hranice se otevřely českým pracovníkům*. Dostupné z: http://www.novinky.cz/kariera_clanky/holandske-hranice-se-otevrelly-ceskym-pracovnikum_114771_m0f13.html [navštíveno 10. 6. 2007].

EMMERT, F. (2005). „Dvojití občanství: důsledky průniku německého občanství do českých zemí.“ *Mezinárodní politika*, 10/2005: 26–28.

Německé velvyslanectví Praha (2007a). *Přijetí zaměstnání*. Dostupné na http://www.deutsche-botschaft.cz/EN/RK_VISA/INFOS_FUER_TSCHECHEN/MERKBLAETTER/arbeitsaufnahm_e_cz.htm [navštíveno 10. 6. 2007].

Německé velvyslanectví Praha (2007b). *Ustanovení k povolení k pobytu pro občany České republiky*. Dostupné na http://www.deutsche-botschaft.cz/EN/RK_VISA/INFOS_FUER_TSCHECHEN/MERKBLAETTER/allgemein_cz.htm [navštíveno 10. 6. 2007].

PLAČEK, V. (2000). *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Hlučín – Kravaře: Kulturní dům Hlučín a Kulturní středisko zámek Kravaře.

Prajzáci včera dnes a zítra. (2007). Dostupné <http://www.prajzaci.estranky.cz/> [navštíveno 10. 6. 2007].

Sdružení obcí Hlučínska. (2007). Dostupné na <http://www.hlucinsko.info/region.php> [navštíveno 10. 6. 2007].